

Андрій САДОВ (*Ніжин*)

**М. С. ГРУШЕВСЬКИЙ І КОМІТЕТ НЕЗАЛЕЖНОЇ
УКРАЇНИ ЗА МАТЕРІАЛАМИ РОДИННОГО ФОНДУ
ГРУШЕВСЬКИХ (ЦДІАК, Ф. 1235)**

Внесок М. С. Грушевського у розвиток української історичної науки важко переоцінити. Та поряд з Грушевським-істориком завжди стоятиме образ Грушевського-політика, настільки вони переплелися в буремні роки українського відродження кінця XIX – початку XX ст. Проте довгий час дослідження його політичної діяльності стримувалося заангажованістю дослідників (як з боку радянських істориків, так і з боку істориків-емігрантів, які не могли пробачити йому виїзд до більшовицької України), а також через обмеженість доступу до джерел. Особливо це стосується емігрантського періоду життя М. С. Грушевського. Довгий час навіть побутувала думка про те, що після гетьманського перевороту М. Грушевський взагалі припиняє будь-яку політичну діяльність¹. Ті ж історики, які пишуть про цей період, використовують як джерела в основному статті М. Грушевського в часописі “Борітеся – поборете”², що мали значною мірою характер декларацій, які повинні були підготувати ґрунт для повернення колишнього голови Центральної ради в Україну. Що ж стосується Комітету Незалежної України (КНУК) і участі в ньому М. Грушевського то дослідження в цьому напрямку практично не проводились. Тому на сьогоднішній день важливим є дослідження документів пов’язаних з політичною діяльністю М. С. Грушевського періоду еміграції.

Родинний фонд Грушевських (ЦДІАК, ф. 1235) являє собою найбільший концентрований масив документів, які стосуються як особистого життя, так і наукової, літературної, видавничої та політичної діяльності Михайла Сергійовича. Особливу цікавість для дослідження політичної діяльності М. Грушевського становить розділ фонду під назвою “Матеріали про діяльність в контрреволюційних українських буржуазно-націоналістичних організаціях та партіях” (спр. 56–72).

¹ Див., наприклад, *Овдієнко П. П.* М. С. Грушевський як політичний діяч // Наукові записки Ніжинського державного педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя – 1996. – Т. 16. – Вип. 1. – С. 97–102.

² *Трошинський В. П.* Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. – К., 1994. – 259 с.; *Жуковський А.* Політична і публіцистична діяльність М. С. Грушевського на еміграції 1919–1924 рр. // Український історичний журнал. – 2002. – № 1. – С. 96–124; та ін.

Більшість матеріалів щодо Комітету Незалежної України у фонді 1235 зосереджено у справі 65 – “Матеріали про створення та діяльність Комітету незалежної України (КНУК) під керівництвом Грушевського М. С.”, проте окремі документи, які прямо чи опосередковано стосуються діяльності Комітету містяться і в інших справах (спр. 66, 67 тощо). Значну частину матеріалів складає фінансова звітність – рахунки, розписки, фінансова книга, доповідь ревізійної комісії. Крім того, у справі містяться також “регулямін” та протоколи постанови засідань бюро Комітету Незалежної України і загальних зборів, а також відозви комітету і листи. У справі зберігається і примірник газети “Український голос” (Вінніпег) від 20 жовтня 1920 р., який містить статтю М. С. Грушевського – “справозданне” Комітету опубліковану після припинення його діяльності³.

Досі в історіографії немає оцінки діяльності Комітету Незалежної України, його характеристики. Про Комітет фрагментарно згадували П. П. Овдієнко⁴, В. П. Трощинський⁵, а також А. Жуковський⁶, М. Литвин⁷ і Г. Цвенгрош⁸, причому останні троє не використовували документи цього фонду. Показово, що, подаючи у своїй статті, присвяченій політичній і публіцистичній діяльності М. Грушевського в еміграції, згадку про КНУК і не вказуючи джерела інформації, А. Жуковський відзначає як його завдання лише збирання коштів для видання інформаційної літератури серед українських організацій в Америці і, присвятивши окремий розділ статті журналу “Східна Європа”, навіть не згадує про зв’язок Комітету з цим часописом⁹. Натомість М. Литвин називає “Східну Європу” виданням Комітету проте серед його членів згадує лише Д. Ісаєвича, Ф. Савченка і М. Лозинського¹⁰. Г. Цвенгрош, також не вказуючи джерела, подає певні відомості про історію заснування КНУК¹¹. П. П. Овдієнко зазначає, що від імені Комітету М. Грушевський “закликає західну громадськість до втручання у конфлікт в Україні”¹². Найбільше інформації про Комітет Незалежної України подає В. П. Трощинський (завдання КНУК за постановою установчого засідання та результати діяльності за згаданою вище статтею Грушевського в газеті “Український голос”)¹³. Крім того, про Комітет згадує у своїй статті і В. Марочко (але під назвою “Комітет порятунку”), базуючись виключно на листах М. Грушев-

³ ЦДАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 65. – Арк. 54.

⁴ Овдієнко П. П. М. С. Грушевський як політичний діяч... – С. 97–102.

⁵ Трощинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі... – С. 101.

⁶ Жуковський А. Політична і публіцистична діяльність М. С. Грушевського... – С. 100–101.

⁷ Литвин М. Михайло Грушевський і ЗУНР // Михайло Грушевський Західна Україна: Доповіді і повідомлення наукової конференції – Львів, 1995. – С. 292–294.

⁸ Цвенгрош Г. Франкомовні літературно-народознавчі публікації Михайла Грушевського в Парижі // Михайло Грушевський і Західна Україна: Доповіді і повідомлення наукової конференції – С. 209–212.

⁹ Жуковський А. Політична і публіцистична діяльність М. С. Грушевського... – С. 101.

¹⁰ Литвин М. Михайло Грушевський і ЗУНР... – С. 293.

¹¹ Цвенгрош Г. Франкомовні літературно-народознавчі публікації... – С. 209.

¹² Овдієнко П. П. М. С. Грушевський як політичний діяч... – С. 101.

¹³ Трощинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі... – С. 101.

ського до М. Чечеля¹⁴. На тотожність КНУК та Комітету порятунку вказує збіг датування зборів останнього, які називає М. Грушевський у листі до М. Чечеля – тих, на яких М. Чечеля обрано до Комітету і тих, які мають невдовзі відбутись. І хоча, наприклад, збори КНУК пізніше, у свою чергу, збігалися з конференціями Закордонної делегації, навряд чи М. Грушевський брав би участь у створенні двох подібних комітетів одночасно.

Отже, можна зазначити, що більшість досліджень, які тим чи іншим чином торкаються історії створення та діяльності КНУК, на сьогодні не використовують усього потенціалу документів фонду. Тому їх опрацювання є важливим чинником дослідження як політичної діяльності М. Грушевського в еміграції, так і історії української революції в цілому.

Після Трудового конгресу втративши надію на відновлення Центральної ради і перебуваючи в політичній ізоляції, М. Грушевський виїжджає в еміграцію. Зауважимо, що емігрує він не з Радянської України, а з УНР, перебуваючи в опозиції до влади. Намагаючись якось формалізувати свій виїзд, а також забезпечити його фінансово, він оформлює його як виїзд з дорученням від УПСР (практично єдиної політичної сили, представники якої і далі з ним рахувались). Опинившись за кордоном, М. Грушевський шукає організаційні форми для продовження своєї політичної і громадської діяльності. Однією з перших таких форм і стає КНУК, який мав сполучити в собі політичну і видавничу складові.

Комітет Незалежної України було утворено на засіданні 26 липня 1919 р. у Парижі¹⁵. Г. Цвенгрош подає відомості про те, що вже 19 липня 1919 р. голова Українського Національного Комітету у США П. Понятишин отримав телеграму про заснування КНУК за підписами М. Грушевського, Д. Ісаєвича і Ф. Савченка¹⁶. Це можна пояснити тим, що сама ідея створення Комітету виникла раніше; так, уже на засіданні 26 липня Грушевський мав готову заяву до українців в Америці, яку й було прийнято¹⁷. Судячи з тексту постанови установчого засідання, до складу Комітету первісно входили М. Грушевський, М. Лозинський, Ф. Савченка та Д. Ісаєвич. Хоча взагалі питання щодо складу Комітету з'ясувати важко, і плутанина починається саме з цієї постанови. Так, у ній зазначено, що Комітет складається з представників УПСР та УСДРП, представника від Галичини М. Лозинського та представника Паризької Ради Ф. Савченка. Оскільки М. Грушевський міг вважатися представником УПСР, а Д. Ісаєвич був її членом, то невідомо, хто ж тоді представляв УСДРП. Скоріш за все, порозумівшись перед тим з представниками УСДРП за кордоном Б. Матюшенком і П. Дідушком, М. Грушевський вважав, що вони приєднуються до Комітету. Оскільки на час заснування КНУК їх уже не було в Парижі¹⁸, він анонсував згоду УСДРП наперед.

¹⁴ Марочко В. Михайло Грушевський. Невідомі листи першого президента України // Слово Просвіти. – 2004. – Ч. 44 (264). – 28 жовтня – 3 листопада.

¹⁵ ЦДАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 65. – Арк. 4.

¹⁶ Цвенгрош Г. Франкомовні літературно-народознавчі публікації... – С. 209.

¹⁷ ЦДАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 65. – Арк. 5.

¹⁸ Трошинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі... – С. 101.

На меті заснування КНУК варто зупинитися докладніше. З першого погляду Комітет скидається скоріше на видавництво, яке має забезпечити світ інформаційною літературою про Україну. Звичайно, М. Грушевський перш за все звертається до найбільш звичної для нього організаційно-видавничої діяльності, якою він до того ж звик забезпечувати собі прожиток. Але, крім того, він (та й не тільки він), маючи політичну свідомість, сформовану за умов царської Росії, вважає пресу і літературу не найважливішими ланками політичної діяльності. До того ж в умовах післявоєнної Європи, коли держави-переможці, проголосивши різноманітні права народів, взяли на себе роль арбітрів і вільно перекроювали світову мапу, загальнопоширеною була думка про те, що досить їх правильно поінформувати і вони вольовим рішенням ліквідують усі проблеми будь-якої з країн. Тому вже саме інформування і виступало у свідомості тодішніх політиків надзвичайно важливим політичним актом.

Та, мабуть, усього було замало, щоб надавати організації таку гучну назву, як “Комітет порятунку” і робити його “півтаємним”, як характеризує його М. Грушевський в листі до М. Чечеля¹⁹. Крім того, на напівтаємний характер КНУК непрямом вказують й інші обставини – так, Комітет не повідомляв публічно про свій склад “з огляду що деякі працюють в таких обставинах що се могло б перепинити їх діяльність”²⁰ [№ 3]; делегація на конференції в Люцерні від УПСР (М. С. Грушевський, Д. Ісаєвич) фактично була і представництвом Комітету що М. С. Грушевський зазначав для американських українців²¹, проте не анонсував на самій конференції видання КНУК виходили під маркою Українського соціологічного інституту тощо. Та й саме вживання подвійної назви – Комітет Незалежної України в офіційних документах і Комітет порятунку у приватних листах – вказує на двоїсту природу організації.

Іншою метою Комітету на яку мало звертають увагу дослідники, було “війти в безпосередні зносини з політичними партіями, впливовими діячами й представниками преси”²². “Безпосередні” тут треба розуміти не тільки “через голови” урядів європейських держав, а й “через голову” уряду УНР. На це вказує і фраза, яка не міститься в постанові установчого засідання, але присутня у відозві до українців Америки. Крім того, що до мети діяльності Комітету додано прагнення змінити політику урядів держав-переможців “під натиском громадянської opinio”, у “Поклику” відмічено, що “сього не мають змоги чинити офіційні делегації Української Республіки, вислані її правительством до правительств інших держав”. Для реалізації цієї мети Комітет мав “в головніших політичних центрах Європи ... заснувати свої відділи, з сталим осідком”²³. Такий “півтаємний” комітет з таємним членством, безпосередніми зносинами із впливовими політичними діячами й представниками преси, наміром лобювати інтереси України і змінювати ставлення до неї шляхом громадського тиску нагадує щось на кшталт напів-

¹⁹ Марочко В. Михайло Грушевський. Невідомі листи. ...

²⁰ ЦДАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 65. – Арк. 15.

²¹ Там само. – Арк. 17.

²² Там само. – Арк. 4.

²³ Там само. – Арк. 10–11.

легальної масонської ложі, досвід перебування в яких М. Грушевський мав ще з передреволюційних часів. Варто згадати і про його зв'язок з іншим напівтаємним утворенням – Товариством українських поступовців. Тобто певний досвід конспіративної діяльності М. С. Грушевський мав, не можна виключати, що і в нових умовах він спробував використати звичні прийоми.

Інша мета створення Комітету яка безпосередньо не декларується, проте неявно зазначена в постанові установчого засідання – об'єднання всіх українських сил за кордоном, принаймні тих, з ким хотів працювати М. Грушевський. Це, насамперед, – українські соціалістичні партії (есери та есдеки), а також українські закордонні організації (Українська Рада в Парижі на чолі з Ф. Савченком) та представники Західної України (М. Лозинський). Причому щодо есерів і есдеків йшлося спочатку не так про персональне, як про організаційне представництво, адже Комітет створювався “на основі рішення прийнятого делегатами У.С.Р. і У.С.Д. в Парижі що до спільних виступів”²⁴. З цього погляду маємо проект опозиційного українського представництва за кордоном, яке мало об'єднуватися навколо М. Грушевського і, очевидно, протиставляти себе офіційному уряду УНР. Така неоднозначність у позиціонуванні даної організації – як видавничого центру, напівтаємного комітету чи “еміграційного опозиційного уряду” – ймовірно, є показником невизначеного політичного становища в Україні і в світі і водночас пошуком М. Грушевським якихось можливих форм політичної роботи.

Не слід забувати і про ще один бік справи – фінансовий. Як і більшість українських емігрантів, М. Грушевський опинився за кордоном фактично без засобів до існування. Таким чином, КНУК виступає як один із засобів залучення коштів – на цей раз від українців Америки – для видавничої діяльності й отримання за це гонорарів. Відповідно саме видавництву приділялося основну увагу, і навіть видання КНУК мали розсилатися за плату: “Постановлено даремне розсилати лише річі злободневні”²⁵.

Та не можна вважати, що Комітет було створено лише для залучення коштів. Про важливість інформування світової громадськості українських справах заявляє, зокрема, і О. Шульгин²⁶. Проте на відміну від офіційних дипломатичних представництв, які, до речі, здебільшого були бездіяльними²⁷, М. Грушевський не міг сподіватись на більш-менш значне фінансування.

Наступне засідання відбулося вже після конференцій Люцерні (в якій члени Комітету взяли участь) – 10–12 листопада в Парижі. Воно продемонструвало неможливість створення загальноукраїнського представництва на основі Комітету. На зборах було прийнято до відома, що зібрання членів ЦК соціал-демо-

²⁴ Там само. – Арк. 4.

²⁵ Там само. – Арк. 46.

²⁶ Шульгин О. Без території. Ідеологія та чин уряду УНР на чужині / Упор Г. Стрельський, І. Шевченко (Автентичне відтворення вид. 1934 р.). – К., 1998. – С. 74.

²⁷ Там само. – С. 76; Суровцова Н. В. Спогади. – К., 1996. – С. 97; Винниченко В. К. Відродження нації: Історія української революції (марець 1917 р. – грудень 1919 р.). – К.; Відень, 1920. – Ч. III. – С. 422.

кратичної партії в Відні “відмовилося дати делегацію” (в першій редакції – “висловило негативне відношення”) до Комітету Незалежної України; можливо, саме через це і розпочався ухил у бік “півтаємності”. Адже саме на цьому засіданні вирішено, що видання КНУК “можуть з’явитися під фірмою Соціологічного інституту”, і взагалі було порушено питання про передачу Соціологічному інституту видавництва Комітету. До того ж, незважаючи на те, що потреба видавничої діяльності Комітету фактично ставилася під сумнів, збори визнали необхідним “розширити склад Комітету поповнивши його представниками Української Партії Соціалістів Революціонерів та інших груп, а також кооптувати окремих осіб” та визнали можливим “кооптувати окремих членів Соціал Демократичної Партії персонально, коли б те було корисним і потрібним”²⁸.

Питання про те, чи перебувавхось з УСДРП у складі Комітету чи ні, лишається відкритим, принаймні прямих свідчень того немає. У “відсоті” “американським українцям”, що його було складено за результатами зборів 10–12 листопада, зазначалося, що розголошення імен деяких новообраних членів може бути для них небажане²⁹. Вірогідно, що серед них були або ті, хто перебував на урядовій службі, або, з огляду на негативне ставлення УСДРП, – члени соціал-демократичної партії. Протокол засідання містить імена прийнятих – М. Шраг, М. Чечель, О. Жуковський, П. Чижевський і Ю. Бачинський. Двоє останніх, як зазначено, перебували на урядовій службі³⁰; можливо, на увазі малися саме вони. Можливе також і членство в Комітеті П. Дідушка та Б. Матюшенка; принаймні на зборах 16 листопада було “вислухано лист П. Дідушка, котрим той пояснює, чому не вислав грошей призначених міністром Темницьким для L’Europe Orientale”³¹. Протеса самого листа у справі немає, і, можливо, він був адресований не Комітету а видавництву цілком легального часопису.

Фактично відмова соціал-демократів від співпраці в Комітеті поставила під сумнів саму доцільність його існування, адже іншої більш-менш потужної сили лівого спрямування на той час за кордоном не існувало. Проте в цей час, під впливом успіху на конференції в Люцерні, завдяки тим коштам, що надходили від американських українців та із сподіваннями на персональне членство окремих представників УСДРП в листопаді–грудні 1919 р. КНУК продовжував і навіть розширював свою працю. Це був найактивніший період його роботи: за цей час відбулося принаймні 4 засідання (10–12, 16, 20 листопада, 17 грудня), розподілено фонди, відкрито осередок у Женеві, обрано до складу Комітету “б. товариша голови Ц. Ради Миколу Шрага, б. Секретаря її Миколу Чечеля, б. військового Міністра Української Народної Республіки Жуковського, Голову Економічної Комісії Українського Уряду – Чижевського і посла Народної Республіки в Американських Сполучених Штатах Юліяна Бачинського”³², а також Олександра Коваленка, якого обрали другим скарбником (у Женеві). Комітет навіть збирається

²⁸ ЦДІАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 65. – Арк. 44–45.

²⁹ Там само. – Арк. 14.

³⁰ Там само. – Арк. 44зв.

³¹ Там само. – Арк. 23.

³² Там само. – Арк. 44зв.

придбати в Женеві помешкання³³. Проте дієвий склад – тих, хто брали участь у конференціях – лишається незмінним: М. Грушевський, М. Лозинський, Ф. Савченко, Д. Ісаєвич.

З початком нового, 1920 р., осередок Комітету переноситься до Праги, і тепер ужені на засіданнях фігурують інші особи – М. Грушевський, О. Жуковський, М. Чечель, М. Шраг і обраний на зборах 18 лютого М. Шаповал³⁴. Вже у квітні 1920 р. загальні збори переобирають бюро КНУК і виносять рішення про ліквідацію Комітету³⁵. Фактично в цей час Комітет Незалежної України за своїм складом перетворився на філію Закордонної делегації УПСР (навіть його празькі збори поєднуються з конференціями ЗД УПСР), і ніхто з засновників (крім М. Грушевського) участі в його роботі не бере. З усіх завдань, які ставив перед собою Комітет, він зосереджується на видавничій діяльності; останньою внесеною до плану видань роботою стає праця П. Христюка “Замітки і матеріали до історії української революції”³⁶. Значно зменшується приплив коштів, ліквідується женецький осередок, припиняється вихід “L’Europe Orientale”. У кінці серпня 1920 р. відбуваються ліквідаційні збори Комітету, все його майно і кошти передаються Українському соціологічному інституту, а також на інститут покладається закінчення видавничої програми Комітету³⁷.

Щодо причин ліквідації Комітету то у протоколі загальних зборів 25 квітня 1920 р. зазначено, що Комітет “вичерпав свою програму”³⁸. Проте це не значить, що його роботу було завершено. Навіть у квітні 1921 р. І. Мазепа, перебуваючи за кордоном, відзначав, що “організована українська пропаганда за кордоном майже припинилась” і що політичні діячі європейських країн зовсім не проінформовані про Україну³⁹. Грушевський називає також інші причини ліквідації. Одна з головних – припинення фінансування (так, за час свого існування Комітет отримав близько 47 тис. фр. франків, причому 37 тис. з них – у перші два–три місяці). Друга причина, яку він називає, – це крах сподівань на допомогу світового соціалізму⁴⁰. Окрім цього, можна назвати ще дві причини. По-перше, ідея Комітету як всезагального закордонного об’єднання українців провалилася, а видавничою діяльністю міг займатися й Український соціологічний інститут. По-друге, саме в цей час Грушевський почав розуміти, що реальних наслідків закордонна робота дати не може, і висловив ідею про від’їзд в Україну разом з партією УПСР, яку радянський уряд мав легалізувати. Тому існування Комітету стає недоречним з політичної точки зору.

Таким чином, можна зазначити, що Михайло Грушевський, виїхавши за кордон, не тільки не полишає політичної діяльності, а навіть не задовольняється

³³ Там само. – Арк. 25–26.

³⁴ Там само. – Арк. 29.

³⁵ Там само. – Арк. 30.

³⁶ Там само. – Арк. 30, 35–36.

³⁷ Там само. – Арк. 35–36.

³⁸ Там само. – Арк. 30.

³⁹ Мазепа І. Україна в огні і бурі революції 1917–1921. – К., 2003. – С. 448–449.

⁴⁰ ЦДАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 65. – Арк. 54.

роллю голови Закордонної делегації УПСР та починає шукати нові організаційні форми продовження боротьби, прагне об'єднати й очолити українські сили за кордоном. Першою такою спробою є створення Комітету Незалежної України. За допомогою Комітету М. Грушевський розраховував продовжити політичну діяльність у звичних для нього формах легальної політики, з використанням такого засобу, як видавничо-просвітницька діяльність, знайома йому ще з дореволюційних часів. Крім того, Комітет мав проводити і певну напівтаємну роботу спрямовану на зміну ставлення до України у впливових політичних колах країн Європи. Тобто Комітет поєднував у собі функції і напівтаємної політичної організації, і легальної науково-видавничої.

Крім того, певною мірою Комітет створювався як джерело фінансування діяльності самого М. Грушевського та інших членів, які отримували гонорари за статті у часописах, переклади, видання книжок.

У кінці серпня 1920 р. КНУК ліквідується, оскільки політичної мети його діяльності не було досягнуто, а науково-видавничі функції перебирає на себе Український соціологічний інститут.

З огляду на значний обсяг справи до друку відібрано ті документи, які дають змогу досить повно з'ясувати мету утворення Комітету його склад, відтворити головні напрямки його діяльності, показати роль у ньому М. Грушевського еволюцію Комітету і причини ліквідації. Це, насамперед, протоколита постанови зборів – від установчих до ліквідаційних, відозви, що приймалися на зборах, а також “регулямін” КНУК.

Документи подано у хронологічному порядку. Мовні і правописні особливості оригіналу збережено, виправлено лише явні помилки. Оскільки в машинописних документах через відсутність літер *ї* та *є* вони передавалися відповідно як *і* та *е*, вживання їх приведено у відповідність до сучасного правопису. В разі, якщо машинописний документ має рукописну чернетку, він подається за машинописним варіантом, із зазначенням у примітках суттєвих відмінностей, якщо такі мають місце.

ДОКУМЕНТИ

№ 1

1919 р., липня 26. Париж. – Постанова установчого засідання Комітету Незалежної України

26 Липня 1919 року

Paris, 28 Rue Pauquet. (16eme)

Ми, нижепідписані представники делегати партії У.С.-Р. центральної течії, запросивши на пораду Михайла Лозинського¹ як діяча галицького і старшину Паризької Української Ради ПОСТАНОВИЛИ:

Організувати тимчасове бюро “Комітету Незалежної України” на основі рішення прийнятого делегатами У.С.Р. і У.С.Д. в Парижі що до спільних виступів².

Бюро се тимчасово складається: з представників двох названих партій, представника Паризької Ради котрого присутна старшина Ради вказала в особі тов. САВЧЕНКА³ і тов. ЛОЗИНСЬКОГО як представника Галичини.

Бюро се ставить завданням:

В головніших політичних центрах Європи заснувати свої відділи, з сталим осідком, для того щоб вийти в безпосередні зносини з політичними партіями, впливовими діячами й представниками преси.

Для освідомлювання політичних кругів і преси вже тепер приступить, разом з представниками інших покритвджених народів бувшої Росії, до видання часописи на французькій і англійській мові, яку розсилать членам парламентів, політичним діячам, важнішим органам преси цілого світу.

Для поширювання вірних відомостей і збивання баламуцтв розширюваних нашими ворогами тепер же розпочать видаванне ґрунтовних книжок про Україну та український нарід, на французькій та англійській мові. В першу чергу видать: а/ історію України, б/ географію, в/ економіку г/ вибір українського письменства від найдавніших часів до нинішнього дня, д/ історію української літератури, е/ огляд українського мистецтва, ж/ вибір українських пісень і композицій з мелодіями і вступними статями про українську музику, з/ окрему книжку про Західню Україну /Галичину, Буковину й Угорську Україну/.

Ухвалене вислати про се поклик до американських українців, заслухано і прийнято його текст.

М. Грушевський   Д. Ісаєвич⁴   Ф. Савченко

Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 65. – Арк. 4–5. Ориґінал. Машинопис.

№ 2

1919 р., липня 26. Париж. – Звернення до українців Америки*

Поклик.

Великі гасла визволення народів потоптані! Наша Галичина віддана Полякам. Російським генералам Колчаку та Денікіну доручено відбудовувати стару Російську державу разом з Україною. Так рішили нинішні правительства, які керують світом, і з ними нема навіть що говорити більше під теперішню хвилю. Треба звернутись до громадянства, треба вияснити впливовим партіям, впливовим органам і широким громадянським кругам всю глибину кривди, яка діється під теперішню хвилю Українцям, та й іншим народам бувшої Росії, всю тяжкість злочину, який діється над Українським народом, і всю шкоду яка чиниться світовому спокою хибною політикою нинішних керманичів, – щоб сею дорогою добитись кінець-кінцем зміни сеї політики під натиском громадянської опінії.

Сього не мають змоги чинити офіціальні делегації Української Республіки, вислані її правительством до правительств інших держав. До сього мусить взятись українське громадянство.

Ви дорогі земляки, маєте в Америці змогу, дорогою преси, зборів, маніфестацій, депутацій звертати увагу громадянства і всяких впливових чинників та розкривати перед ними наші кривди, жалі й домагання. В Європі круг наших можливостей значно узший і вимагає тим більшої праці для їх використання.

* У справі є також рукописний варіант, написаний рукою М. С. Грушевського

Комітет “Незалежної України”, котрому ми даємо почин, скільки йому його сили і засоби дозволять старатиметься використати ці можливості.

В головніших політичних центрах Європи він постарается заснувати свої відділи, з сталим осідком, для того щоб вийти в безпосередні зносини з політичними партіями, впливовими діячами і представниками преси.

Для освідомлювання політичних кругів і преси вже тепер приступасмо, разом з представниками інших покритих народів бувшої Росії, до видавання часописи на французькій і англійській мові, яка має розсилатись членам парламентів, політичним діячам, важнішим органам преси цілого світу.

Для поширювання вірних відомостей і збивання баламутів розширюваних нашими ворогами тепер же розпочать видаванне ґрунтовних книжок про Україну та український нарід, на французькій та англійській мові. В першу чергу мають бути видані: а/ історія України, б/ географія, в/ економіка г/ вибір українського письменства від найдавніших часів до нинішнього дня, д/ історія української літератури, е/ огляд українського мистецтва, ж/ вибір українських пісень і композицій з мелодіями і вступними статтями про українську музику, з/ окрему книжку про Західну Україну /Галичину, Буковину й Угорську Україну/.

Для здійснення сих плянів потрібні й значні сили й великі кошти і тепер коли переважна частина наших країв захоплена ворогами, наші просвітні і політичні організації паралізовані в своїй діяльності, і навіть самі зносини перервані, ми мусимо в першій лінії звернутися по поміч до Вас – котрі не підпали великій руїні нинішнього часу. Послужіть Україні в сей тяжкий, але великий момент, так як Вам показує ваше громадське сумління і ваша змога.

Про вжиток надісланих Вами засобів і про нашу діяльність будемо Вас ретельно сповіщати через часописи.

Тимчасова адреса Комітету

Париж, 28 rue Panquet, Theodore Savthenko*.

Париж, 26 липня 1919 р.

За КОМІТЕТ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ* *

Дмитро ІСАЄВИЧ

Михайло ЛОЗИНСЬКИЙ

Федір САВЧЕНКО

Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 65. – Арк. 10–12. Чернетка. Машинопис.

№ 3

1919 р., листопада 16. Париж. – Постанова загальних зборів Комітету Незалежної України 10–12 листопада в Парижі

Постанова загальних зборів Комітету “Незалежна Україна”, які відбулися 10, 11 та 12 листопада в Парижі.

* У машинописному варіанті адреса відсутня, подається за рукописом

** Підписів немає, тільки друковані прізвища.

Присутні: професор Михайло Грушевський, Дмитро Ісаєвич, Михайло Лозинський та Федір Савченко.

Головує Грушевський, секретарює Ісаєвич.

1. В першу чергу заслухано зробленого Савченком відчота про фінансовий стан Комітету на 10/XI. 1919 р. Зазначеного відчота, який при цих постановах прикладається, постановлено затвердити.

2. Готівку яка знаходиться на руках у Савченка в розмірі _____ * франц. франків _____ * сантиметрів признано необхідним перевести в долари і швейцарські франки – з огляду на мінливість і випадковість курсу французької валюти.

3. Асігновано із сум “Незалежної України” – 18.000 франків на видання першої серії книжок по українознавству, 5.000 фр. часописі “L’Europe Orientale”, 3.000 фр. Соціологічному Українському Інституті, заснованому Грушевським в Женеві і 1.500 – українському Женевському Клубові.

4. Визнано необхідним розширити склад Комітету поповнивши його представниками Української Партії Соціалістів Революціонерів та інших груп, а також кооптувати окремих осіб. При цьому прийнято до відома, що зібрання членів Центрального Комітету Української Соціал Демократичної Партії в Відні відмовилося дати делегацію * до Комітету “Незалежної України”. Однак останім Комітетом признано все ж таки можливим кооптувати окремих членів Соціал Демократичної Партії персонально, коли б те було корисним і потрібним.

5. Поки що в склад Комітету Незалежної України прийнято: б. товариша голови Ц. Ради Миколу Шрага⁵, б. Секретаря її Миколу Чечеля⁶, б. військового Міністра Української Народної Республіки Жуковського⁷, Голову Економічної Комісії Українського Уряду – Чижевського⁸ і посла Народної Республіки в Американських Сполучених Штатах Юліяна Бачинського⁹.

6. Постановлено розділити обов’язки в Екзекутивному Бюро Комітету між окремими його членами. Головою обрано проф. Мих. Грушевського і секретарями – Михайла Лозинського та Дмитра Ісаєвича, скарбником Федора Савченка.

7. Признано необхідним негайно приступити до видання першої серії книжок по українознавству. Сюди входять слідуєчі праці: а) Лозинського про Східну Галичину, б) проф. Мих. Грушевського Ілюстровану історію України, в) Чопівського¹⁰ – Економічну Географію України, яку доручено пристосувати до видання Ісаєвичові і г) Антольогію українського письменства, що складає проф. Грушевський. Книжки зпочатку мають бути виданими на французькій мові і можуть з’явитися під фірмою Соціологічного інституту. Питання про передачу видавництва Комітету Женевському Соц. Інституті остається одвертим. В дальшому часі намічено до видання такі книжки: а) Косинця – Про Українську Музику, б) Історію української літератури, в) працю про українське мистецтво, г) Географію України, фізичну частину якої буде запрошено обробити Рудницького.

* Пропущено в документі

** Слова “відмовилося дати делегацію” дописано зверху замість закресленого “висловило негативне відношення”.

8. Про збори Комітету постановлено надіслати до американських українських часописів телеграми, а крім того листи з коротким відчетом про фінансовий стан і працю Комітету та заклик продовжити його підпертя.

9. Прийнято регулямің, який тут прикладається.

Париж.

1919 р. 16 листоп.

Голова Комітету Незалежної України

М. Грушевський

Секретар Д. Ісаєвич

Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 65. – Арк. 44–45. Оригінал. Рукопис

№ 4

1919 р., листопада 14. Париж. – Звернення до українців Америки

Париж, 14 Падолиста 1919 року.

Від Комітету “НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ”.

ДОРОГІ БРАТИ

Зібравшись на свої збори в днях 10–12 с.м. шлимо Вам привіт! Складаємо сердечну подяку всім хто обізвася на наш попередній поклик і поспішив нам з помічю, та просимо дальшої помочи в нашій роботі.

Всього на перший наш поклик, протягом місяців серпня вересня й жовтня наспіло до нас:

Від Українського Народного Комітету через о. Підгорецького.....	25.000	фр. – с.
Від Української Народної Ради в Бразилії через д. Федюка.....	6.300	фр. – с.
Від д. Угрина з Саскачеван.....	338	фр. 10 с.
Від д. Кібзея з Адмонтон.....	1354	фр. – с.
Від д. Гуменюка з Довлери /Канада/.....	580	фр. – с.
Від нього же.....	406	фр. – с.
Від д. Будзея з Вінніпегу.....	130	фр. 50 с.
Від д. Пристая з Карнеджі Па.....	515	фр. – с.
Від д. Ладана з Огіо.....	25	фр. 75 с.
Від д. Гринчишина з Саскачевану.....	206	фр. 80 с.
Від д. Сисака.....	23	фр. – с.
Від д. Гринчишина вдруге.....	15	фр. – с.
Від д. Михайлишина з Едмонтон Альберта.....	580	фр. – с.
Від нього же.....	232	фр. – с.
<hr/>		
Всього.....	36.045	фр. 25 с.
Не підняті в банках і на пошті:		
Від д. Вас. Коцюбинського з Чикаго.....	750	фр.
Від д. Качурика з Адмонтон.....	22	долари
Від Економічно-Комерційного Комітету.....	82,75	дол.

З тих грошей витрачено:

На видатки адміністраційні, поштові і ин.	406 фр. 25 с.
На видання на французькій мові: Історії України Грушевського Антології Українського письменства, Економики України Чопівського Західної України Лозинського, асигновано	18.000 фр. 00 с.
Редакції журналів “Europe Orientale”, “Eastern Europe”	5000 фр. 00 с.
В підмогу на організацію Українського Клубу в Женеві де має засідати Ліга Націй	1500 фр. 00 с.
В підмогу українському соціологічному Інституту що організується в Женеві ^{*)}	3.000 фр. 00 с.
Всього	27.306 фр. 25 с.

Зібравшись на нинішніх зборах, комітет поповнив число своїх членів новими виборами /імен членів не оголошуємо з огляду що деякі працюють в таких обставинах що се б могло перепинити їх діяльність/.

Виробив регулямін і прийняв план діяльності на найблизший час. Постановив продовжувативсіма приступними способами роботу по інформації європейського і американського громадянства, про інтереси нашого народу й кривди заподіяні йому нинішньою політикою, та організувати для сього закордонні українські сили. З окрема про наш люд в Західній Україні упоминати ся на кожнім місці, де тільки буде змога, голосити його кривду всьому світови, і Вас ми просимо в тім допомогти.

Вважаємо дорогі брати, Вашим святим обов'язком з Вашими близшими земляками в Галичині в їх теперішнім страшнім положенню поділитися кождим центом, котрий Ви собі могли заощадити, спокійно працюючи і заробляючи в роках війни і революції, коли в старім краю все горіло, а люди гинули на війні, на шибеницях, на заслання, пропадало їх майно, оселі, й сама земля, від тих окопів, мін, вибухів оберталася в румовище до нічого не здатне! А тепер на сю землю своєю тяжкою пятою лютий ворог, польський шляхтич зрадливо обдуривши держави і нищить наше народне жите, каже присягати на вірність Польщі, інакше видбирає хліб урядникам, навіть слугам, замикає школи, часописи, кидає людей до в'язниць, до заражених тифусом бараків, хоче винищити всі наші культурні сили, вирвати нам язика з вуст, аби світ не чув нашої кривди!

Дорогі Братя! Галицькі українці постановили до Вас депутацію, щоб порозумітися з Вами, як найкраще організувати поміч нашим братам в Галичині, дати їм змогу жити і боротися за свої права під польською ситуацією. Організуються комітети, котрі держатимуть зносини з ним. Не сумніваємось, що ви поспішите до них з щедрими датками, як належить братам з кости й крові!

Разом з тим просимо допомогти й нам вести боротьбу – в політиці, в пресі, в літературі – за право наше. Професор Грушевський, з кінцем місяця вересня, листами післаними до редакцій Ваших, подав до відома те що зроблене було нашим комітетом за перші три місяці його існування.

Наші члени заснували часописи: “*Europe Orientale*” – “*Eastern Europe*” – /були такі ініціаторами її/: журнал сей ведеться спільно представниками нових республік, що організувались в старій Росії й боронять їх справу проти претензій Росіян, поляків і тих що їх підтримують. Справу сих республік – Естонії, Латвії, Литви, Білоруси, України, Кубани, Північного Кавказу, Грузії, Арменії, Азербайджану – вважаємо нашою спільною справою, бо спільними силами легше оборонити їх справу і нашу справу перед світом, переконати його в справедливості наших домагань. З 1 вересня журнал почав виходити в Парижі, по французькі і англійські, що два тижні, досі вийшло по 5 чисел на кожній мові; він виробляє собі потроху послух. Крім нашого комітету українських організацій підтримує його Українська Рада в Парижі. Повторюємо заклик професора Грушевського аби ви поширювали якомога англійське видання в Америці.

Наші члени використовували також різні конференції зїзди, щоб вияснити і боронити нашу справу. Вони, наприклад, брали діяльну участь в інтернаціональній конференції в Люцерні. Там українці вперше добилися, що справу української незалежності трактовано без усяких застережень, на рівні з іншими республіками бувшої Росії, мимо завзятих протестів російських соціалістів, які не можуть нічого більше доказати, стримались від голосування і дотична резолюція пройшла одногосно. Проведено також резолюцію про очищення Галичини від польського війська. В нинішніх обставинах, коли соціалісти не тільки в Німеччині та Франції, але і в Англії приходять до великого впливу, таке вияснюванне української справи в Інтернаціоналі має велику вагу.

Для нашої видавничої програми ми зробили також чималу підготовчу роботу увійшли в порозуміння з визначними нашими українськими і чужесторонніми ученими, які обіцяли свою поміч, приготували кілька книжок до друку /зачислених вище/ та асигнували перші кошти на їх видання; крім того робляться заходи коло таких книжок: географія України, історія письменства, історія українського містечтва, українська музика і деякі інші науково-інформаційні брошюри; видавати їх хочемо на кількох світових мовах.

Стараючись зєднати в рядах нашого комітету як найбільше енергійних і сміливих робітників, ми сподіваємось успішно вести нашу роботу і просимо Вас, дорогі браття в Америці нам допомагати. Але жертви просимо не посилати нам поштою, бо при тім багато тратиться на курсі /Канадійський доляр продається тепер по 9 франків, а пошта за нього виплачує тільки 5 фр. 80 с./, а переводити через банки, і о з тим щоб вони виплачували нам долярами – тільки через такі банки просимо переводити, які на се пристають.

Адреса скарбника:

Monsieur SAVTCHENKO

II, rue de Bassano PARIS (16ème)

За Комітет “Незалежної України”

Михайло Грушевський, голова

Дмитро Ісаєвич

секретарі

Д-р М. Лозинський

Ф. Савченко, скарбник

*) [Проект] цього інституту залучаємо вам для ознайомлення вважаємо, що коли він зможе добре розвинути, особливо як би міг заложити крім цього центрального осідку, свої філії в головних світових центрах, то велику користь приніс би нашому народови, тому просимо Вас, дорогі браття, і безпосередно його підтримати. Організацією його займається в Женеві професор Грушевський / Mr. le Professeur HROUCHEVSKI Hotel de Paris GENEVE (Suisse)

[Печатка]

Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 65. – Арк. 13–17. Машинопис.

№ 5

1919 р., не раніше листопада 16. Париж. – Витяги з протоколів зборів Комітету Незалежної України 11 та 16 листопада в Парижі

ВИТЯГ З ПРОТОКОЛУ КНУК, 11 XI 1919, ПАРИЖ

Присутні: Грушевський, Ісаєвич, Лозинський, Савченко.

Прийнято до відома біжучі видатки бюро в сумі /фр. фр./ 406. - -

Асігновано: на видавання “L’Europe Orientale” 5000. - -

Соціологічному інституту 3000. - -

Українському клубови в Женеві 1500. - -

на видання з прийнятої видавничої програми книжок

/в французькій мові/ Історії України Грушевського

антології укр. літератури, екон. географії Чопівського,

Зах. України Лозинського 18000. - -

Ухвалено вислати до американ. Українців телеграфічну подяку за прислану поміч.

Кооптовано до КНУК Ол. Жуковського М. Чечеля, М. Шрага і /умовно по порозумінню з ними/ Юл. Бачинського/Вашінгтон/ і П. Чижевського/Женева/

ВИТЯГ З ПРОТОКОЛУ КНУК 16.XI, тамже, присутні ті ж.

Вислухано лист П. Дідушка¹⁾, котрим той пояснює, чому не вислав грошей призначених міністром Темницьким²⁾ для “L’Europe Orientale”. Ухвалено поробити заходи в сій справі у голови парламентської місії Тишкевича³⁾.

Поручено організувати відділ експедиції “L’Europe Orientale” Ог. в Женеві. Гонорар за статті в “L’Europe Orientale” ухвалено по 100/сто фр. франків. На оплату гонорарів з статті українських співробітників асігновано 2000 фр. фр.

Гонорар для книг які видаватиме КНУК установлено сто швайц. франків – як мінімум.

Крім книг вичислених в програмі КНУК признано користним приготувати до видання переклади меньших праць – брошюр історично-політичного та національного змісту цінних для інформації зах.-європейського читача¹⁾

З чорнових протоколярних записок витяг М. Грушевський

Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 65. – Арк. 23. Машинопис.

¹⁾ Як приклад таких брошюр в дискусії були названі брошюри Грушевського про Переяславську унію 1654 р. і про Україну Росію в 1917 р.

№ 6
1919 р., листопада 20. Париж. – Протокол засідання Бюро
Комітету Незалежної України

Засідання Бюро Комітету Незалежна Україна в Парижі 20/XI 1919 року.

Присутні: М. Грушевський, М. Лозинський, Д. Ісаєвич, Ф. Савченко.

Головує Грушевський, секретарює Д. Ісаєвич.

1. Доводиться до відому, що Лозинський за тиждень заготує брошуру про Галичину. Брошура мала-би друкуватися по французькі та по англійські 2 тисячі.

2. Підіймається питання про те, чи видання К.Н.У. мають розсилатися за плату чи даремне. Постановлено даремне розсилать лише річі злободневні. Лозинському доручено при тому знайти англійську фірму для видання.

3. Знайдено можливість другі видання передати для випуску Укр. Соц. Інститутіві, як проєктована брошурка проф. Грушевського. Формат виданнів мусить бути невеликий: 1/18 друкованого аркуша.

4. Призначається з сум комітетуна L'Europe Orientale 5000 франц. франків.

5. Постановлено надіслати в Американські українські часописи справоздання Комітету Нез. України.

В зв'язку тим Савченкові запропоновано щоб він дав справоздання про Паризьку Національну Раду, головою якої він являється, позаяк йому робляться в пресі закиди.

6. Ухвалено головні точки статуту Комітету Н.У. Остаточна редакція доручена Лозинському

Париж.

Секретар К.Н.У.

Д. Ісаєвич.

Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 65. – Арк. 46–47. Оригінал. Рукопис

№ 7
1919 р., грудня 17. Париж. – Протокол надзвичайних загальних зборів
Комітету Незалежної України 17 грудня 1919 року в Парижі

ПРОТОКОЛ
НАДЗВИЧАЙНИХ ЗАГАЛЬНИХ ЗБОРІВ “КОМІТЕТУ
НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ”

які були в середу, 17 грудня 1919 р. в Парижі.

ПРИСУТНІ:

Дмитро Ісаєвич

Д-р Михайло Лозинський

і Федір Савченко.

Збори відкриває і веде Лозинський: нинішні збори скликало бюро комітету по ініціативі Голови Комітету професора М. Грушевського щоб полагодити ряд справ в інтересі розвитку і діяльності комітету З вини теперішніх важких обставин ніхто з позамісцевих членів не міг прибути. На основі регуляміну збори

є правосильні. З огляду на те, що присутні на зборах члени обмірковували вже на засіданні Бюро справи, які стоять на деннім порядку, буде предклати одну за другою точки денного порядку до прийняття:

1) Приняти в члени Олександра КОВАЛЕНКА в Женеві і вибрати його другим скарбником з огляду на те, що часть фондів Комітету буде в Женеві. – Принято одноголосно

2) Змінити П. 4 /точку регуляміну таким способом: “До правосильности ухвал загальних зборів потрібна присутність що найменше одной четвертої части членів. Сю постанову вважається тимчасовою, доки не настануть більш нормальні часи. Рішення приймаються більшістю голосів /з виїмкою постанови під 1/. – прийнято одноголосно

3) призначити з фондів Комітету 2.000 /дві тисячі/ французьких франків на видатки в справі організації Товариства Прихильників нових республік Східної Європи і конференції в сій справі. – Принято одноголосно

4) Уповноважити Женевських членів Комітету купити дім в Женеві, коли американські земляки дадуть на се фонди. Про правну форму купна має рішати Бюро Комітету Принято одноголосно

5) Оголосити протест проти віддання Східної Галичини під управу Польщі. – Принято одноголосно

ПІДПИСАЛИ:

Д-р. М. Лозинський.

Д. Ісаєвич.

Ф. Савченко.

Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 65. – Арк. 25–26. Машинопис.

№ 8

1919 р., грудня 17. Париж. – Регулямін Комітету Незалежної України

[17 грудня 1919 р.]

РЕГУЛЯМІН КОМІТЕТУ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

I. ЧЛЕНИ КОМІТЕТУ.

Члени комітету вибираються одноголосно загальними зборами.

II. ЗАГАЛЬНІ ЗБОРИ.

1. Загальні збори є верховним органом комітету

2. Загальні збори можуть бути звичайні і надзвичайні.

А. Звичайні загальні збори повинні бути два рази в рік, їх скликає Бюро Комітету

В. Надзвичайні загальні збори скликає Бюро комітету або з власної ініціативи, або на письмове домагання одной третьої части членів.

3. Про час і місце загальних зборів Бюро Комітету повідомляє членів усіма можливими способами.

4. До правосильности ухвал загальних зборів потрібна присутність що найменше одної четвертої частини членів.

Сю постанову вважається тимчасовою, доки не настануть більш нормальні часи. Рішення загальних зборів приймаються більшістю голосів /з виїмкою постанови під I/.

III. БЮРО КОМІТЕТУ.

1. Загальні збори вибирають Бюро Комітету, яке складається з Голови, двох секретарів і скарбника.

2. Для правосильности рішень Бюро потрібна присутність трьох членів; при неможливості з'їхатися треба порозумітись письмено. Рішення Бюро приймаються більшістю голосів.

IV. ПРИХОДИ КОМІТЕТУ.

Приходи комітету складаються з жертвогромадянства і доходів з підприємств Комітету

V. ВИДАТКИ КОМІТЕТУ.

Про видатки Комітету рішає Бюро. В потребі секретарь і скарбник можуть робити видатки, які опісля прокладають Бюрові до затвердження. Дрібні канцелярські видатки робить сам скарбник.

VI. РЕВІЗІЙНА КОМІСІЯ.

Для ревізії рахунків Комітету загальні збори вибирають ревізійну Комісію. Вона може складатися також з осіб, які не є членами Комітету

VII. ЛІКВІДАЦІЯ КОМІТЕТУ.

1. Ліквідацію Комітету переводять загальні збори, а на випадок неможливості скликання їх Бюро.

2. Коли-б не було рішення в справі ліквідації, майно Комітету переходить на Українській Соціологічний інститут в Женеві або – коли-б він не існував – по половині на Українське Наукове Товариство в Києві і на Наукове Товариство імені Шевченка у Львові.

Підписали: Голова Комітету “Незалежна Україна”

М. Грушевський

Секретарі: Д. Ісаєвич.

Др. М. Лозинський.

Скарбник: Ф. Савченко.

Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 65. – Арк. 1–3. Машинопис.

№ 9

1920 р., січня 15. Париж. – Звернення Комітету Незалежної України ДО НАРОДІВ ЦИВІЛІЗОВАНОГО СВІТА!

“КОМІТЕТ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ” звертається до Вашого почуття Права і Справедливості і просить Вас піднести свій голос проти насильства, яке заподіяла Мирові Конференція українському народові, віддаючи Східну Галичину під панування Польщі.

Східна Галичина се споконвічний український край, який як часть української Київської держави й опісля як основа української Галицько-Волинської держави жив вільним національним життям. Завойована в 1349 році Польщею, Східна Галичина після військової польської неволі дісталася при поділах Польщі під Австрію, яка оставила далі сей український край під польським політичним пануванням.

При розпаді монархії Габсбургів український народ Східної Галичини zorganizував тимчасово свій край як Західно-Українську республіку, яка на основі однодушної волі народу з'єдналася з українською державою, утвореною по упадку царської Росії, в єдину Українську Республіку.

Проти сього рішення українського народу виступила Польща. Опираючися на те, що східна Галичина була завойована польськими королями, а опісля знаходилась під польським пануванням з ласки цісаря Франца Йосифа I, Польща пішла війною проти Української Республіки, щоб загарбати східну Галичину. Дев'ять місяців – від падолиста 1918 до липня 1919 – український уряд Східної Галичини своєю геройською армією опирався польській навалі, звертаючися рівночасно до Мірової конференції, щоб вона справедливим рішенням поклала кінець розливи крові.

Однак Мірова Конференція стала на стороні Польщі. Коли для Українців мала вона тільки обіцянки, яких не додержала, то Польща дістала від держав Антанти реальну поміч: апровізацію, муніцію і армію Галлера, а від Мірової конференції правну санкцію своїх анексіоністичних змагань.

Ось короткий перегляд подій: Найвисша Рада Мірової Конференції депешою з 19 марта 1919 завізвала обі сторони заключити завішення оружя і приступити до заключення перемир'я. Українці послухали цього зазиву і предложили полякам завішення оружя. Однак поляки се предложення відкинули. Установлена Найвисшою Радою Комісія для українсько-польського перемир'я в Парижі предложила 13 мая 1919 обом сторонам проект перемир'я. Хоч сей проект віддавав третю часть території Східної Галичини з столицею Львовом полякам, Українці заявили готовність його прийняти. Зате поляки його відкинули.

Тепер Мірова Конференція, замість заставити поляків прийняти їх власний проект перемир'я, спокійно приглядалася, як польська армія, заосмотрена державами Антанти в усе потрібне, випирала українську армію що-раз далі на схід. Коли поляки заняли вже майже цілу Східну Галичину, Найвисша Рада рішенням з 2 червня 1919 санкціонувала сю польську окупацію української землі.

За сим пішло рішення Найвисшої Ради з 11 липня 1919, яким Польщі обіцяно віддати управу Східної Галичини на основі окремого договору між Союзниками і Польщею, а українськомународови обіцяно, що той договір “забезпечуватиме по змозі автономію території, як також політичні, релігійні і особисті вольности населення, й опиратиметься на праві самоозначення, яке населення Галичини виконає пізніше, що-до своєї політичної приналежности”.

Виконуючи се рішення, Найвисша Рада дала Польщі багато більше ніж обіцяла. За те супроти українців свою обіцянку зломала.

Статут для Східної Галичини, прийнятий Найвисшою Радою на засіданні 20 падолиста 1919: 1) зменшує територію краю, прилучаючи його західні чисто

українські частини до Польщі; 2) викривляє ідею автономії, віддаючи дуже важні законодавчі права польському сеймові, всю виконувальну власть польському губернаторові обмежуючи так обмежену законодавчу власть Галицького сейму через надання тому ж губернаторові права "veta", релятивного у всіх справах і абсолютного в таких важних справах як справа шкільна і аграрна; 3) відбирає населенню Галичини право самоозначення, постановляючи що після 25 літ польської управи про дальшу долю краю має рішати не його населення, тільки Ліга Народів.

Однак Польща і сим не вдоволилася і заявила, що не годиться на таку тільки тимчасову приналежність Східної Галичини до Польщі, а домагається приналежності дефінітивної.

Як се оголосив президент Мірової Конференції п. Клемансо в своїй промові в французькій палаті послів 23 грудня 1919, Найвисша Рада, власне дякуючи заходам п. Клемансо, сповнила й се польське домагання і на засіданні 22 грудня 1919 рішила завісити свою ухвалу про тимчасовий характер приналежності Східної Галичини до Польщі.

Формально Найвисша Рада застерегла собі рішити сю справу пізніше, але в дійсності рішення Найвисшої Ради з 22 грудня 1919 є рівнозначне необмеженим відданням Східної Галичини під панування Польщі.

І так розуміє се рішення польський уряд.

Таким чином край величини 56.000 квадратних кілометрів з населенням понад 5 мільйонів, край історично і національно український, в якому українці творять коло 70% населення, Найвисша Рада проти волі сеї величезної української більшості, волі виявленої жертвою крові, віддала Польщі. Коло 4 мільйонів українців, як також коло пів мільйона жидів, мають іти під польське ярмо щоб мільйон поляків міг над ними панувати!

Щоб своє насильство над українським народом усанкціонувати не тільки рішенням Мірової конференції, але також згодою самого українського народу, Польща вимусила на Варшавській місії уряду Української Республіки, який наслідком воєнних невдач мусів шукати польської помочи, декларацію з 2 грудня 1919, якою згадана місія зріклася прав Української Республіки до Східної Галичини.

Заявляємо, що ніякий український уряд не має права зрікатися якої-небудь частини українських земель без попередньої свобідно виявленої згоди місцевого українського населення і затвердження Українських установчих зборів, зложених з вільно вибраних представників усіх українських земель. Всяке зречення, яке не відповідає сим умовам, український народ вважає неправним і для себе необов'язуючим і справців потягне в свій час до відповідальності.

Протестуючи перед народами цивілізованого світа проти безправного і насильного відірвання Східної Галичини від України і прилучення до Польщі, пятнуємо рівночасно режим, який завела Польща в Східній Галичині як нечуване варварство, перед яким бліднуть усі страхоття цілої світової війни.

Занявши Східну Галичину, польські власті не тільки знесли всі права чоловіка і горожанина як також всі права національності в відношенні до українців, але взялися просто до фізичного винищення українського населення. Розстріли і шибениці, довголітні кари в'язниці, коло 100.000 інтернованих, яких

польські влади, не маючи через недостачу доказу віддати під воєний суд, без всякого суду віддавали на муки і смерть в таборах, де жорстокі знущання військової сторожі, голод і тиф косили тисячі осіб денне, – се тільки сухе ствердження фактів, які кличуть до неба о справедливість. Зокрема треба ствердити жорстоке поведіння польських властей з раненими і полоненими українцями, поведіння, яке являлося насміхом над усіми міжнародними правилами. Додаймо виключення українських робітників від праці в державних, комунальних і приватних польських підприємствах, виключення українських урядовців від публічної служби, виключення українських селян від набування землі. Так цілий нарід, зложений з робітників, селян і трудової інтелігенції, засуджено на моральну і фізичну смерть.

“КОМІТЕТ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ” протестує перед цілим цивілізованим світом проти насильства, яке заподіяла Мирові Конференція над українським народом, віддаючи Східну Галичину під Польщу і проти тої страшної системи винищення українського народу яку завело польське правительство в Східній Галичині. Заявляємо, що Український Нарід з відірванням Східної Галичини від України ніколи не помириться і буде боротися всіма силами за з’єднання всіх українських земель в незалежну Українську Республіку

Кличемо до вас, цивілізовані народи світа: не допустіть до страшного злочину над Українським народом Східної Галичини! Піднесіть голос в обороні його права на національне з’єднання і незалежність!

Париж, 15 січня 1920.

ЗА КОМІТЕТ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Голова

Дмитро ІСАЄВИЧ

Д-р Михайло ЛОЗИНСЬКИЙ

Секретарі.

Ф. 1235. – Оп.1. – Спр. 65. – Арк. 19–21. Машинопис.

№ 10

1920 р., лютого 18. Прага. – Протокол загальних зборів Комітету Незалежної України

Загальні Збори “Комітету Незалежної України” в Празі 18 лютого 1920.

Присутні: М. Грушевський голова, члени: Ол. Жуковський, М. Шраг, М. Чечель.

Голова, відкривши збори, констатує, що число присутних відповідає вимогам правосильности і що інші члени Комітету були повідомлені про збори.

Збори ухвалюють одноголосно

1. Змінити § III.1 регуляміну на таку стилізацію: “Загальні збори вибирають Бюро Комітету при чім скількість його членів залежить від ухвали Загальних зборів. Функції членів Бюро означають Загальні збори, розділюють між собою сі функції самі члени бюро”.

2. Одноголосно вибирають ся членами Комітету Микола Галаган¹⁴ в Будапешті й Микита Шаповал¹⁵ в Празі.

3. З огляду що засоби до Комітету напливають все слабше, Збори вважають потрібним можливо економізувати засоби Комітету а для того видавничу роботу

його перенести до котрогось з дешевших європейських центрів, яким збори вважають Прагу.

4. З огляду на се вибрати для празького осідку секретарем Микиту Шаповала, а скарбником Олександра Жуковського

М. Грушевський

М. Шраг

Мик. Чечель

Олександр Жуковський

Додатковоухвалюється уповноважити Михайла Сергійовича Грушевського з виданого йому на видання книжок авансу в дев'ять тисяч франків покривати також і інші видатки по женецькому осідку КНУК.

М. Грушевський

М. Чечель

М. Шраг

О. Жуковський

Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 65. – Арк. 28. Оригінал. Рукопис

№ 11

1920 р., квітня 25. Прага. – Протокол загальних зборів Комітету Незалежної України

Загальні Збори Комітету Незалежної України в Празі 25. IV. 1920.

Присутні: М. Грушевський, О. Жуковський, М. Чечель, М. Шаповал, М. Шраг.

1. Вибрано наново президію: Грушевського головою, Ісаєвича і Шаповала – секретарями, Жуковського скарбником.

2. Ухвалили підмогу для п. О. Кобилянської 4000 /чотири тис./ лей.

3. Поручено М. Ф. Чечелю познайомитись з “Студіями і матеріалами до історії Української революції” П. Христюка¹⁶ і коли оцінка вийде корисна, надрукувати їх коштом КНУК під фірмою Укр. Соц. Інституту.

4. Заслухавши справозданне президії про діяльність КНУК збори вважають, що КНУК вичерпав свою програму, тому вибирають ревізійну комісію з т. Шрага і М. Чечеля і поручають їм преджити вислід ревізії на найблизших зборах: ці збори мають перевести ліквідацію КНУК, скликати їх під час літніх вакацій, коли легше зібрати членів.

Протокол стверджується –

М. Грушевський

Олександр Жуковський

Мик. Чечель

М. Шраг

Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 65. – Арк. 30. Оригінал. Машинопис.

№ 12

1920 р., серпня 8. Карлсбад – Протокол засідання бюро Комітету Незалежної України

Протокол засідання бюро КНУК в Карлсбаді 8. VIII. 1920.

Присутні члени бюро: Грушевський, Жуковський, Шаповал і член ревізійної Комісії Шраг.

1. Ліквідаційні збори КНУК призначити на 18. VIII. в Карлсбаді, про се рішення повідомити всіх членів КНУК в Європі, по скільки місце пробудку їх відоме, телеграмами.

2. Грушевський подає до відома, що гроші 20 тис. фр. франків, прислані з Прудентополіса призначенне котрих довго зіставалось неясним, він на основі одержання відомостей зрішив розділити так, що 10 тис. фр. франків переходять в розпорядженне КНУК.

3. Шраг подає до відома, що він прийняв до ревізії акти КНУК; уложенне загального рахунку КНУК приймає на себе Жуковський, про [...] Ісаевичу Грушевський кілька разів просив прислати копії протоколів бюро, але доси їх не одержано; рішено ще раз просити його телеграфом.

4. Заслухано лист О. Кобилянської з подякою за призначену їй підмогу 4.000 лей, які дають їй змогу, облишивши працю для прожитку, вернутись до літературної роботи.

5. Вислухано пропозиції Лозинського до виділення частини грошей [...] видання [...] про галицьку справу в Міровій Конференції і споминів з діяльності на [...]; першу справу відкладено до ліквід. зборів, [...] признано невідходящим під видавничий план КНУК.

6. Шаповал реферує працю Христюка по історії Укр. революції і поручає [...] прочитану першу частину.

7. Ухвалено просити Савченка переслати остаток грошей КНУК з Парижа чеком на ім'я скарбника Жуковського

8. Прийняти до відома виплати: 4500 ч. корон для [...], 273 фр. друкерні, 266 [...] за переписку.

М. Грушевський   М. Шраг   Ол. Жуковський   Шаповал

Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 65. – Арк. 35–36. Оригінал. Рукопис

№ 13

1920 р., серпня 18. Карлсбад. – Доклад Ревізійної Комісії Комітету Незалежної України

Доклад

Комітету Незалежної України від Ревізійної Комісії

Вибрана на засіданні 29 квітня 1920 року Ревізійна комісія в складі М. Шрага і М. Чечеля приступила дня 18 серпня сього року до ревізії справ і діловодства Комітету Незалежної України.

По ревізії комісія виявила, що Бюро Комітету Незалежної України у всім чинило згідно з статутом Комітету і постановами його засідань.

Витрати коштів комітету робилися після відповідних постанов і на всі витрати, за виключенням де-яких дрібних видатків, на котрі з технічних причин не можна було мати виправдовуючих документів (прим. візники, поштові марки на вислання листів, то що) єсть виправдуючі документи.

Показалось з перегляду книг і документів що до КНУК вступило за 1919 і 1920 роки пожертв від різних осіб і організацій українських в Америці фр.

франків – сорок сім тисяч чотириста два 25 сент., з якої сумми, після переведення частинного в життя пляну діяльності КНУК, на день ліквідаційного засідання КНУК залишається готівки в різних валютах і на руках у скарбника пражського осідку О. Т. Жуковського чеських крон тридцять дві тисячі двісті шість 50 (...), які ревізійній комісії було пред'явлено; на руках у скарбника женецького осідку О. М. Коваленка швейцарських франків п'ятсот дев'яносто чотири 50 (сент.), про одержання яких ним від голови КНУК є в діловодстві КНУК власноручно підписана посвідка п. Коваленка на руках у скарбника парижського осідку Ф. Савченка французьких франків – сім тисяч дванадцять 15 с., в чім є в справах КНУК власноручна розписка п. Савченка; опріч того в (...) в Женеві лежить фр. фр. десять тисяч, належних КНУК, про що є посвідка вищезазначеного банку. Авансів рахувалось: за членом КНУК Д. І. Ісаєвичем в Парижі – дві тисячі фр. франків.

М. Чечель

М. Шраг

Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 65. Арк. 18–18зв. Оригінал. Рукопис

№ 14

1920 р., вересня 1. Карлсбад. – Протокол ліквідаційних зборів Комітету Незалежної України

ПРОТОКОЛ ЛІКВІДАЦІЙНИХ ЗБОРІВ КОМІТЕТА НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

в Карлсбаді 18–31. VIII 1920.

В день визначений для ліквідаційних зборів, 18. VIII, о год. 11 1/2 зібрались члени КНУК Грушевський, Жуковський, Чечель, Шаповал і Шраг.

Сконстатовано, що запросини на сей день були вислані всім членам КНУК які пробувають в Європі, по адресам, які були в розпорядженню бюро. Прибуло правосильне число членів, але в надії, що хто небудь може прибути ще вечірнім поїздом, збори відкладають ся на 19. VIII, год. 4.

Засідання 19. VIII, присутні тіж.

Голова подає до відома одержану від члена Лозинського листівку, де той сповіщає про одержання запросин, просить надіслати йому протокол зборів і висловлює надію, що збори ухвалять видати його книжку про Галичину на мировій конференції, вже ним написану.

По сім збори вислухали і прийняли до відома справозданне голови про діяльність КНУК і мотиви його ліквідації. Ухвалено видрукуватисе справозданне разом з касовим і документами, які будуть визнані потрібними окремою брошюрою в числі 1000 прим.

Вислухане справозданне скарбника Жуковського

Ревізійна комісія подає своє внесення: ревізійна комісія, вибрана на зборах 25. IV, перевіривши рахунки КНУК і книговодство її бюро, всі записи у касовій книзі визнала справедливими і відповідаючими дійсности, тому пропонує зборам уділити бюрови абсолюторію.

Вислухавши справозданне скарбника і внесенне ревізійної комісії збори приймають їх до відома і дають абсолюторію бюро.

По сім ухвалюють: діяльність КНУК припинити і майно його ліквідувати.
Засідання 20. VIII, присутні тіж.

Обговорюються способи здійснення видавничого пляну КНУК. Ухвалено здійснити по можливості малий видавничий плян прийнятий зборами КНУК в падолісті 1919, себто видання – окрім історії України, вже майже закінченої друком, антології укр. письменства принаймні першої частини, вже приготовленої /видання другої частини в залежності від стану каси/, економічної географії України Феценка-Чопівського, а книжку Лозинського включити в серію матеріалів по історії української революції, ухвалених 2. IV: пропонувати т. Лозинському, щоб він увів приготовану ним працю про Галичину на мировій конференції в ширшу книжку, котра б дала огляд галицької революції, і тоді випустити її в серії матеріалів до історії української революції як і працю Христюка /перший том ним уже представлений і по можності також і другий, котрий т. Христюком уже докінчується/.

Ухвалюються гонорари: Феценку-Чопівському запропонувати по 2500 пол. марок за аркуш друку, Христюку по 2500 австрійських корон за аркуш; видати т. Христюку авансом 10.000 ав. кор. зараз і по здачі ним до друку першого тому ще 10.000 ав. кор. На видання книги Лозинського асигнується 10.000 нім. марок /включно з гонораром/.

Засідання 27. VIII, присутні тіж.

Прийнято до відома, що секр. Ісаєвич надіслав акти бюро з діяльності його з Парижу, а б. скарбник Савченко переслав чеком на ім'я скарбника Жуковського решту грошей які зіставались в його касі: 6995 фр. фр. /видатки переводу 17 фр. 20 сант./.

Засідання 31. VIII, присутні тіж.

В справі ліквідації КНУК ухвалюється: згідно з побажанням регуляміну КНУК передати майно його і всі акти Українському Соціологічному Інституту, з тим щоб він в границях матеріальної можливості виконав видавничий плян прийнятий отсими зборами.

Прийнято одноголосно

Всіма голосами проти одного/т. Шрага/ по сім ухвалено: Ліквідаційні збори на сім припиняються; вони зберуться ще раз, щоб прийняти від Українського соціологічного інституту справозданне по виконанню видавничого пляну прийнятого отсими зборами.

На сім збори закрито, о год. 6 вечера.

М. Грушевський

Ол. Жуковський

Мик. Чечель

М. Шаповал

М. Шраг

Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 65. – Арк. 41. Оригінал. Машинопис.

№ 15

1921 р., червня 21. Фесляу. – Протокол закінчення ліквідаційних зборів Комітету Незалежної України

ПРОТОКОЛ ЗАКІНЧЕННЯ ЛІКВІДАЦІЙНИХ ЗБОРІВ КОМІТЕТУ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ в Фесляу 20 червня 1921 року.

Ліквідаційні збори КНУК припинені в Карльсбаді постановою 31 серпня 1920 зібрані згідно сій постанові в Фесляу коло Відня 20 червня 1921 о годині 6 веч. Присутні: М. Грушевський, О. Жуковський, М. Чечель і М. Шраг.

Сконстатовано, що пятий учасник ліквідаційних зборів М. Шаповал був також запрошений на се засідання і листівкою повідомив секретаря зборів М. Чечеля, що на засіданні прибути не може. Присутні констатують свою правомочність виконати постанову з 31/VIII: зібратися ще раз, щоб прийняти від Українського Соціологічного Інституту справозданне по виконанню видавничого пляну, прийнятого ліквідаційними зборами.

М. Грушевський повідомляє зібраних про справозданне з ліквідаційних зборів виготовлене ним 18/IX і тоді ж надруковане в різних українських часописах.

Збори приймають до відома витрати зроблені додатково по попереднім операціям КНУК: 200 швайц. франків повернені б. скарбником Женевського осідку Коваленком бернській місії без порозуміння з членами КНУК і 214.50 фр. франків виплачених на жадання фірми Гашет в Парижі за експедицію “L'Europe Orientale”.

По сім М. Грушевський як організатор Укр. Соц. Інституту предложив справозданне по виконанню видавничого пляну прийнятого ліквідаційними зборами КНУК. В серії інтернаціональній випущено Історію України і надруковано Антологію укр. письменства до пол. XIX в., куплено право на виданне Економічної географії України Фещенка-Чопівського В серії “Студії і матеріалів” надруковано три томи праці Христюка, розпочато друк праці Лозинського і видано аванс на четверту частину праці Христюка. Сим засоби КНУК вичерпались: касове справозданне виказує навіть маленький перерозхід, а саме 3336.10 австр. корон.

Збори поручають М. Шрагу перевірити записи в книзі доходів та видатків книговодства виправдуючі документи по ліквідації і виконанню видавничому пляну КНУК. М. Шраг після перерви знайомить збори з вислідами сеї перевірки. Заслухавши справоздання його, збори констатують, що засоби КНУК ліквідувались і розходились правильно, всі записи відповідають дійсности і виправдуючі документи в порядку.

З огляду на се все збори одногосно признають, що видавничий плян їх виконаний Укр. Соц. Інститутом правильно, і діяльність Ліквідаційних Зборів КНУК сим закінчена.

На сім збори закінчено, о год. 10 вечера.

Михайло Грушевський

Олександр Жуковський

Мик. Шраг
Мик. Чечель

Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 65. – Арк. 33. Оригінал. Машинопис.

КОМЕНТАРІ

1. Лозинський Михайло (1880–1937) – український політичний діяч, публіцист 3 квітня 1919 р. входив до складу української делегації на Паризькій мирній конференції
2. Угоду було укладено в червні 1919 р. в Парижі з одного боку М. Грушевським і Д. Ісаєвичем від УПСР та з іншого – Б. Матюшенком і П. Дідушком від УСДРП
3. Савченко Федір – український історик і публіцист 3 1914 р. проживав у Парижі. 1918 р. заснував франко-українське товариство Cercle d'etudes franco-ucrainennes і був редактором його тижневика "La France et l'Ukraine".
4. Ісаєвич Дмитро (1889–1937) – український громадсько-політичний діяч, член Центральної і Малої рад, ЦК Селянської спілки, ЦК УПСР. 3 січня 1919 р. – входив до складу української делегації на Паризькій мирній конференції. Делегат від УПСР на конгресі Соцінтерну. Член Закордонної делегації УПСР. Працював в Українському соціологічному інституті
5. Шраг Микола (1894–1970) – український громадсько-політичний діяч, історик права, економіст
6. Чечель Микола (1891 – 9. I. 1937) – український політичний і державний діяч. 3 березня 1917 р. – член Української національної ради в Петрограді. 3 квітня 1917 р. – член Центральної ради, входив до складу Малої ради. Належав до УПСР (член ЦК), Закордонної делегації УПСР.
7. Жуковський Олександр (1884–1925) – український військовий та державний діяч. Після Лютневої революції – один з керівників українського військового руху лідерів УПСР. Один з керівників Комітету порятунку революції. 3 1919 р. – на еміграції: військовий агент Директорії для постачання армії УНР, секретар президії Закордонної делегації УПСР.
8. Чижевський Павло (1860 – 17. IV. 1925) – український громадський і політичний діяч. Член Української радикально-демократичної партії і Товариства українських поступовців 3 квітня 1917 р. – член Української Центральної ради від Полтавської губ. Член Центрального комітету Української партії соціалістів-федералістів. У 1918 р. – голова української торгової делегації у Швейцарії. Голова закордонного бюро УПСФ у Відні. 3. II. 1921 – 5. VIII. 1921 – член Ради Республіки тимчасового верховного органу УНР, що діяв у Тарнові (Польща).
9. Бачинський Юліан (1870 – після 1934) – український громадський діяч, публіцист. Член Української радикальної партії, а з 1899 р. – Української соціал-демократичної партії. У 1918 р. входив до складу Української Національної Ради ЗУНР-ЗОУНР. 3 1919 р. – представник УНР у Вашингтоні. У 1933 р. повернувся в УСРР; репресований.
10. Фещенко-Чопівський Іван (1884–1952) – український політичний діяч, учений у галузі металургії та металознавства. Влітку 1919 р. – дипломатичний радник і торговий аташе української місії в Румунії. 1920 р. жив у Польщі, керував роботою військово-закупівельної комісії УНР у Варшаві.
11. Дідушок Петро (1892–?) український громадсько-політичний діяч, член УСДРП, входив до складу української місії на миротворчу конференцію в Парижі, член української делегації на соціалістичному конгресі в Люцерні (3–10 серпня 1919 р.).
12. Темницький Володимир (1879–1938) – український громадсько-політичний діяч, дипломат, публіцист. Провідний діяч Української соціал-демократичної партії, у 1914–1921 рр. – голова ЦК партії. У 1918 р. обраний до складу Української Національної Ради ЗУНР-ЗОУНР. У січні–лютому 1919 р. – заступник міністра закордонних справ УНР в уряді В. Чехівського, у квітні–серпні 1919 р. – міністр закордонних справ УНР в уряді Б. Мартоса.

13. Тишкевич Михайло (1857–1930) – український політичний та культурний діяч, меценат, граф. З 1909 р. жив у Швейцарії. У 1919–1920 рр. – голова української делегації на Паризькій мирній конференції

14. Галаган Микола (1882 – після 1945) – український громадсько-політичний діяч, публіцист 1903–1904 рр. належав до РУЦ, з 1917 р. – член УСДРП. За часів Директорії – голова дипломатичної місії у Будапешті

15. Шаповал Микита (1882–1932) – український громадсько-політичний діяч, письменник і публіцист. Член ЦК УПСР, Центральної ради, Малої ради. У 1919–1920 рр. працював секретарем дипломатичної місії УНР у Будапешті, пізніше жив у Празі.

16. Христюк Павло (1880–1941) – український громадсько-політичний діяч, публіцист. Член ЦК УПСР, ЦК Селянської спілки, Центральної ради, Малої ради. Генеральний писар першого складу Генерального секретаріату. Входив до складу української місії на миротворчу конференцію в Парижі. З 1919 р. перебував в еміграції в Австрії. Входив до складу Закордонної делегації УПСР.